
HAT ÉVTIZED

NEMZET ÉS OSZTÁLYHARC

Edvard Kardelj nemzet-fogalmának helye a JKP történetében

Á G O S T O N A N D R Á S

Az eredeti gondolkodók életművét sok oldalról közelíthetjük meg. Edvard Kardelj szellemi hagyatéka még rendszerezésre, feldolgozásra vár, de már most kétségtelen, hogy a társadalomtudományok egyetlen szakterületén sem lehet megkerülni, mert a legnagyobb forradalmárokéhoz hasonlóan, az ő eszméi is testet öltöttek, elsősorban az alkotmányban és a társult munkáról szóló törvényben, valamint politikai rendszerünk gyakorlatában. Életműve ugyanakkor elméletileg is megkerülhetetlen.

Miben nyilvánul ez meg? Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, pillantást kell vetni a marxista gondolkodás fejlődésére Lenin fellépésétől napjainkig. Valóban csak egy pillanást, Európában maradván és csupán a nemzeti kérdéstről, valamint az egyén boldogságát érintő nézetekről szólva. A történeti kép ismeretes. Az első világháború vége, az első szocialista forradalommal párhuzamosan Európában egy másik nagy jelentőségű eseménysor is lezajlott. Szétesett az Osztrák—Magyar Monarchia, s területén új nemzeti államok keletkeztek, melyek legtöbbszörben a nemzetállás folyamatái még nem fejeződtek be. Az imperialista hatalmak által diktált béke azonban nem hozott megnyugvást. Az új államok között kezdettől fogva olyan feszültség létezett, amelyet a különféle nagyhatalmi érdekeknek fejet hajtó burzsoáziák nacionalista, sovinszta politikája az izzásig fokozott. Ezzel összefüggésben a Harmadik Birodalom revansista, nagyhatalmi törekvései, a fasiszta eszmékkel kísérve, szinte szükségszerűen vezettek a második világháború katasztrófájá felé.

Mi a jellemző a marxista elméletre ebben az időszakban? A Lenin utáni nagy megtorpanás. Persze nem volt könnyű dolguk a marxista gondolkodóknak. A Szovjetunióban Lenin ugyan megadta az alapot mind a nemzeti kérdés elvszerű megoldásához, mind pedig az emberközpontú szocialista viszonyok kiépítéséhez (gondoljunk csak a szovjetekre vonatkozó eredeti elképzeléseire), de az őt követő vezetők, Sztálinnal az élü-

kön, nem tudtak forradalmian nagyot alkotni sem elméletben, még kevésbé a gyakorlatban.

Az egyén szerepéről szólva Lenin és *Allam és forradalom* c. művében megállapítja: „A demokrácia államforma, az állam egyik válfaja . . . De másrészt a demokrácia a polgárok közötti egyenlőség formális elismerése, annak elismerése, hogy mindenkinek egyformán joga van az államberendezésének és igazgatásának meghatározására.”¹ Hogyan működik majd a forradalom után ez a demokrácia? A kérdésre így felel: „. . . amikor majd *mindenki* megtanulta az igazgatást és valóban önállóan fogja igazgatni a társadalmi termelést, önállóan fogja nyilvántartani és ellenőrizni a semmittevőket . . ., akkor olyan nehéz lesz kibújni ez alól az össznépi nyilvántartás és ellenőrzés alól . . ., hogy a minden társadalmi együttéléshez szükséges egyszerű, alapvető szabályok megtartásának *szükségessége* nagyon hamar *szokássá* fog válni.

És akkor szélesre kitért a kapu a kommunista társadalom első fázisából a felső fázisra való áttéréshez, s ezzel együtt az állam teljes elhárításához.”²

Ehhez a vízióhoz Lenin munkássága további szakaszaiban következetesen tartotta magát, s hatása jól látható az új szovjethatalom legfontosabb rendelkezéseiben.

Az egyén forradalomban megvalósuló jogait Lenin, munkásságának korai szakaszaitól kezdve, a nemzeti egyenjogúsággal látta szoros kapcsolatban. Azokkal a jogokkal tehát, amelyek a nép egy-egy nemzetileg elkülöníthető csoportját mint közösséget illetik meg. A nemzeti kérdést reális problémaként kezelte, melynek elvszerű rendezése, illetve a vele kapcsolatos elvszerű álláspont kialakítása feltétele a munkásosztály eredményes harcának mind az országon belül, mind pedig a nemzetközi viszonyokban. Éppen ezért hangsúlyozza A nemzeti és gyarmati kérdéstről szóló első tézisében, amelyet a Komintern második kongresszusának előkészületei alatt írt, hogy sok kommunista pártban „. . . a legmindennapibb jelenség az, hogy az internacionalizmust szavakban elismerik, valójában azonban, a propagandában . . . és a gyakorlati munkában kispolgári nacionalizmussal és pacifizmussal cserélik fel . . . A kispolgári nacionalizmus beéri azzal, hogy nemzetköziségnek nyilvánítja a nemzetek egyenjogúságának elismerését, de . . . érintetlenül fenntartja a nemzeti önzést . . .”³

Amint a történelem bizonyította, Lenin figyelmeztetése szükséges volt, s jó helyzetfelismerésből származott, de sok esetben sajnos hiábavalónak bizonyult.

Ahogy az objektív gazdasági nehézségek, s nemkülönben a súlyos szubjektív hibák miatt lelassult, majd megállt az a folyamat, melynek során mindenki megtanulhatta volna „igazgatni a társadalmi termelést”,

¹ *Lenin válogatott művei*, II., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 227. old.

² I. m. 229. old.

³ I. m. III. kötet 249. old.

még hozzá lenini értelemben, éppúgy a nemzeti kérdéssel kapcsolatban sem történt a jelzett időszakban számottevőbb haladás. Nem sikerült olyan kommunista pártokat létrehozni, amelyek a nemzeti egyenjogúságért gyakorlatilag is eredményesen küzdöttek volna. A Lenin által alapított Kommunista Internacionálé sem tudott komolyabb eredményeket felmutatni az osztályharc és a nemzeti egyenjogúságért folytatott küzdelem dialektikus kapcsolatának elemzésében, még kevésbé a gyakorlati feladatok meghatározásában. Jugoszláviával kapcsolatban például elvetette a JKP III. értekezletének a közös állam létezésének igazoltságára vonatkozó álláspontját, és kimondta, hogy „az önrendelkezési jelszónak »Horvátország, Szlovénia és Macedónia Jugoszláviából való kiválását kell kifejeznie«.”⁴ A Komintern V. kongresszusának mit sem számított az a tény, hogy Jugoszlávia „délsláv népek felszabadító törekvéseinek és harcának eredménye is”.⁵ Történelmi jelentőségű ezzel kapcsolatban, hogy a JKP a Komintern határozatával szemben meg tudott maradni III. értekezletének 1924 januárjában hozott döntése mellett, és a belső viták lecsitulása után, a gyakorlatban is hozzálátott álláspontjának érvényesítéséhez.

Ebben az időben a Szovjetunió fejlődésében jelentkező ellentmondások, s ezzel kapcsolatban Trockij és Sztálin vitái arról, hogy felépíthető-e a szocializmus egy országban, szükségszerűen helyet kaptak a Komintern vitafórumain is. Ami még magában véve nem lett volna baj, csakhogy a világforradalom lehetőségeinek elhalványulásával párhuzamosan megváltozott a Komintern szerepe és helyzete is. Egyre kevésbé volt már az egyenrangú forradalmárok vitafóruma: mindinkább a szovjet diplomácia illetve a Sztálin által ellenőrzött Politikai Iroda segédeszközévé vált.

Ilyen körülmények között mind kevésbé hatott Lenin figyelmeztetése, amelyet *A „baloldaliság” mint a kommunizmus gyermekbetegsége* című művében találhatunk meg. Nevezetesen, hogy az orosz kommunisták tapasztalatait csak úgy lehet gyümölcsöztetni, ha minden párt elemzi saját viszonyait és a nemzetközi érvényű tapasztalatokat csak a saját körülményei között igyekszik hasznosítani. A marxista gondolkodók, ha nem akartak szembekerülni az SZKP tekintélyével, ritkán foglalkozhattak az ember felszabadításának forradalmi feladataival vagy a lenini értelemben vett nemzeti egyenjogúság gyakorlati megvalósításának lehetőségeivel. A forradalom időszakának ezek a vezéreszméi a húszas évek közepétől kezdve háttérbe szorulnak, s helyet adnak a meglévő szovjethatalom feltétel nélküli támogatását szorgalmazó elveknek. A kommunista pártok bolsevizálásának szükségessége valóban próbára tette a vezetők forradalmi felkészültségét. A „baloldaliság” hibáitól nem volt mentes szinte egyetlen kommunista párt sem. Túlságosan is lefoglalták őket a Komintern-

⁴ *A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963. 123. old.

⁵ I. m. 123. old.

ben folytatott viták, közben pedig nem sikerült tömegpárttá válniok, hiszen nem nyújtottak reális alternatívát sem a marxizmus értelemben vett elidegenülés, sem a nemzeti egyenjogúság iránt érdeklődő tömegeknek.

Említettük már, hogy a JKP 1924-ben megartott III. értekezlete után alapjában véve helyes úton indult el a valódi tömegpárt létrehozásában, de a Komintern állásfoglalása miatt egészen az 1935. évi spliti plenáris ülésig a nemzeti kérdéssel kapcsolatban a buktatók egész sorával kellett megküzdenie. Ezen az ülésen találkozunk először a marxizmus értelemben vett elidegenülésre irányuló osztályharc és a nemzeti kérdés dialektikus értelmezésével. Blagoje Parović beszámolójában akkor rámutatott, hogy a nép fogalmát nem kell szembeállítani a munkásosztály fogalmával, mert „ma az egész nép (nemcsak a munkásosztály), a horvát, a szerb, a szlovén nép és a nemzeti kisebbségek is az uralkodó rendszer, az uralkodó burzsoázia ellen vannak. Küszöbön álló forradalmunk jellegénél fogva népi forradalom.”⁶

S most visszatérhetünk ahhoz az állításhoz, hogy Edvard Kardelj életműve elméletileg is vegkerülhetetlen. Megkerülhetetlen, mert munkáin, az első írásoktól kezdve, végigvonul az osztályérdek — végső soron a marxizmus értelemben vett dezalienáció —, valamint a nemzeti kérdés, Európa e részében mindenütt reálisan jelenlevő problémájának összefüggő, dialektikus szemlélete. Az a felismerés, hogy az ember felszabadulása az osztályelnyomás alól és a nemzetek felszabadulása illetve egyenjogúsága ebben a földrajzi térségben dialektikus összetevőit képezik a szocialista forradalomnak, s teljes érvényesítésük nélkül a szocialista társadalom fejlődése is elképzelhetetlen. Ez az eszme a Tito által vezetett Jugoszláv Kommunista Pártban jóval a háború előtt megjelent és alapul szolgált a párt forradalmi stratégiájának kidolgozásában. Kardelj, akinek életműve már a kezdet kezdetén részévé vált, ösztönzője lett a párt forradalmi tevékenységének, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a jugoszláv párt a „baloldaliság” minden elhajlásától mentes, tömegeket mozgósító erővé váljék, amely történetileg helyesen ismeri fel a helyi jellegzetességeket.

Abban az eseménysorozatban, amely 1937-től kezdve a Tito által vezetett Jugoszláv Kommunista Pártot forradalmi erőfeszítésekre képes történelmi erővé változtatta, Kardelj műve, *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése*, jelentős mozzanat volt. Jóllehet csak egy délszláv nép történetén keresztül közelíti meg a nemzeti kérdéshez kapcsolódó általános problémákat, dialektikus módszere és történelmi szemlélete olyan eredményekre vezet, melyek beépülhetnek a párt stratégiájának alapjaiba.

Miután rámutat, hogy a kis népek, így a szlovén nép, nemzeti problémája egyben az imperializmus és a nemzeti elnyomás megdöntésének kérdése is, Kardelj már könyvének első kiadásához 1938 novemberében írt előszavában figyelmeztet arra a nemzetközi munkásmozgásban je-

⁶ I. m. 214. old.

lenlevő téveszmére, miszerint „a »nemzeti érdek« pusztán fikció és hogy a nemzeti eszme mindig csak ürügy a »felső tízezer« legkevésbé sem »esemény« anyagi érdekeire, és ezek szerint a forradalmi mozgalom számára a »nemzeti kérdés« nem más, mint harc a burzsoázia reakciós demagógiája ellen, amely nemzeti jelszavakkal meg akarja bontani a munkásosztály egységét.

A nemzeti kérdés iránti ilyen, mondhatnám »nihilista« viszony csak gépies reagálás a reakciós burzsoázia nacionalista és sovíniszta demagógiájára, amely a »nemzeti közösségről« és »nemzeti egységről« hangoztatott jelszavaival igyekezett leleplezni az igazi osztályellentéteket és megindokolni a haladó erőkre gyakorolt osztály-terrorját. Mindennek ellenére ez az álláspont nem csupán helytelen, hanem rendkívül káros a haladó erőkre és magára a munkásmozgalomra.

Mindenekelőtt szem előtt kell tartani, hogy a nemzeti kérdésnek objektív tartalma van, tekintet nélkül a burzsoázia ilyen vagy olyan magatartására. Jóllehet a nemzet nem természetszerű, hanem történelmi és társadalmi jelenség, mint ilyennek mégis meghatározott helye van az emberiség társadalmi fejlődésében, és ezt a helyet nem lehet holmi nemzetellenes frázisokkal helyettesíteni, sem pedig megkerülni.”⁷

Ezekből az alapelvekből kiindulva Kardelj, könyve második kiadásához 1957-ben írt előszavában, három pontban határozza meg a mű írásának céljait. Elsősorban a szlovén nemzet előtt álló problémákkal kapcsolatos tájékozódást kívánta elősegíteni. Méghozzá úgy, hogy, eltérve az addigi próbálkozásoktól, a múlt eseményeit a marxista dialektika módszerével elemezte, magyarázta. S végül a fentiekkel szoros kapcsolatban, a szerző megkísérelte, hogy egyes történelmi eseményeket új megvilágításba helyezzen, másokra meg külön felhívja a figyelmet. Így például hatványozott figyelemmel fordul a népmozgalmak felé, amiket a klerikális és romantikus-nemzeti beállítottságú történetírás lebecsült vagy elhallgatott. A könyv jellegéről szólva Kardelj hangsúlyozza, inkább politikai elemzésről van szó, mintsem széles körű történelmi kutatómunkáról. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy művének legnagyobb részét 1938-ban Ljubljana raboskodása idején írta, teljes egészében beépülve a párt politikai akciójába, amely a néptömegek, különösen a munkásosztály akcióegységének kiépítését célozta.

Vegyünk szemügyre néhány jellegzetes problémát, amelyet a szerző a fent kifejtett célok szellemében taglal, értelmez.

Miután rámutat a formák sokaságára, amelyekben sor kerülhet a nemzeti ébredésre, Kardelj a szlovén nemzeté válás folyamatának indulását egyidőre teszi a burzsoázia jelentkezésével, illetve annak az ipari szabadságra, a belső piac megeremtésére illetve kibővítésére, valamint a börtönök felszabadítására irányuló törekvéseivel.⁸ E folyamat külső kere-

⁷ Edvard Kardelj: *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése*, Forum, Novi Sad, 1961, 79—80. old.

⁸ I. m. 98—99. old.

te nem a feudális állam volt, mint más nemzeteknél, hanem az etnikai hovatarozás, a nyelv és a kultúra. Szlovén nemesség nem volt, az egyre erősödő burzsoázia pedig a gazdag parasztok és kereskedők közül emelkedett ki. A piac, ahol az új gazdasági viszonyok realizálódtak, megkövetelte a szlovén nyelv alkalmazását. „Jellemző — írja Kardelj —, hogy 1791-ben megjelent nyelvtanának előszavában Blaž Kumerdej sem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy a szlovén nyelv a szlovén kereskedők számára is különösképpen alkalmas.”⁹ Így a feudális faluból kiinduló kapitalista folyamatok erősödésével párhuzamosan megjelent és erősödött az egységes nemzeti érdek eszméje. Jóllehet már a XVI. századi parasztháborúk sem voltak teljesen mentesek a nemzeti elemtől (a szlovén nép harcolt a német feudálisok ellen), a nemzeti eszme tudatosítása csakis a tőkés viszonyokkal együtt jelentkezik. Szlovén jellegzetesség, hogy e viszonyok fejlődése mind a faluban, mind pedig a városban gyors ütemű volt, s így a burzsoázia saját érdekeit össze tudta hangolni az agrárforradalommal. Ezért válhatott a nemzeti eszme a demokratikus parasztmozgalom vezérszólamává is.

Kardelj bírálóan elemzi azokat a nézeteket, amelyek más, nem gazdasági tényezőkkel magyarázzák a nemzet kialakulását. Különösen a fajelmélet ellen emel szót. „Ha nincs is a tudósok ínyére, de hasznos az imperialista politikusok számára”, mondja a fajelmületről.¹⁰ A történelmi közösség, a vallás, valamiféle közös akarat, a közös kultúra mind olyan tényezők, amelyek kedvezően vagy hátrányosan befolyásolhatják a nemzet keletkezését, de az alapfolyamatok a termelési viszonyok szférájában zajlanak. Kerek nemzetmeghatározásának reakciós politikai tartalmáról szólva mondja Kardelj: „Aki nem látta vagy nem akarta meglátni a *nemzet fogalmában* a gazdasági-politikai tényezőt, az a *nemzeti elnyomatás* gazdasági-politikai tartalmát sem láthatta, vagy nem akarta látni.”¹¹

Ami a lenini értelemben vett önrendelkezési, tehát a saját állam megteremtésére való jogot illeti, szlovén vonatkozásban is érvényesnek tartja, de a konkrét esetben véleménye szerint erre nincs szükség. Sőt élesen szembe száll a szeparatizmussal, mondván, hogy a jugoszláv nemzetek számára a közös állam a legjobb védelem a külső veszélyek ellen.

Jelentősek Kardelj fejtegetései a nemzeti kérdés fogalmának tartalmi jegyeiről és társadalmi tartalmáról. Kiemeli, francia vagy angol nemzeti kérdés nincs. Nincs azért, mert e nemzetek elérték a belső nemzeti egységet és a külső önállóságot. Szerinte a nemzeti kérdés lényege, hogy „akár centralizált nemzeti állam formájában, akár más nemzetekkel kötött szabad föderációban nem fejeződött be a teljes nemzeti önállósulás folyamata”.¹² Ebből adódóan a nemzeti mozgalom vagy felszabadítási harc, vagy

⁹ I. m. 102. old.

¹⁰ I. m. 113. old.

¹¹ I. m. 119. old.

¹² I. m. 131. old.

pedig egyesülési mozgalom formájában jelentkezik. Mindkettőnek a célja a nemzeti kérdés megoldása.

Miután részletes elemzésnek veti alá a nemzeti kérdés megoldására irányuló szlovén mozgalmat az Osztrák—Magyar Monarchiában, Kardelj jellemzi a szlovénok helyzetét a régi Jugoszláviában. Mint a többi délszláv nép, úgy a szlovén is nagy várakozásokkal tekintett a közös állam megalakítása elé. Elsősorban az egyenjogúságot várták, amiért a haladó erők mindig is küzdöttek. A reakciós elemek által irányított politika 1917—18-ban teljes vereséget szenvedett, s a nép erős tömegmegmozdulásokban adta tudtára mindenkinek, hogy valami mást, szabadabbat akar.

„Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlása valójában meglepetésként érte a szlovén burzsoá politikai csúcsokat, és ezért készületlenek voltak a szükségszerűen előtűnik álló hatalomátvitelre”¹³, írja. Félték a forradalomtól, és ezért mindenáron egyesülni akartak Szerbiával, még akkor is, ha ki kellett szolgáltatniok magukat a hegemoniára törekvő nagyszerb burzsoáziának. Mint annyiszor a múltban, a szlovén burzsoázia a nemzeti érdeknek most is fölébe helyezte a saját érdekét. Ném volt azonban ilyen könnyű dolga a hegemonista törekvéseknek a szlovén és a többi elnyomott nemzet néptömegeivel. A nemzeti kérdéssel kapcsolatos ellentétek a régi Jugoszláviában már a kezdet kezdetén annyira elesékké váltak, hogy csak az egyre erősödő diktatúra intézkedéseivel lehetett őket ideig-óráig féken tartani.

S itt, a mű megírása időszakában meg a közeli események elemzésekor újra megmutatkozik Kardelj módszerének és a nemzeti kérdés fontosságát hangoztató alapkoncepciójának helytállósága. Könyve utolsó részében a korabeli politikai és gazdasági helyzet elemzésén keresztül újólá kifejezi nézetét, miszerint csakúgy, mint más nemzetek, a szlovének esetében is a történelmi haladás mind elméletben, mind gyakorlatban azt feltételezi, hogy a nemzeti kérdés megoldása a dolgozó, a munkásosztály felszabadítására irányuló forradalmi törekvések szerves része legyen.

Ebben a szellemben írja Kardelj 1938-ban, hogy „a jelen helyzetben a nemzeti kérdés feltétlenül a szocialista forradalomhoz és általában a szocialista erők fejlődéséhez kapcsolódik”¹⁴. Miután szlovén jellegzetességként emeli ki, hogy más a nemzeti egyenjogúsáért küzdő erők fő ellensége minden államban, ahol az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése után szlovének élnek, a szerző végső megállapításként kiemeli: „A többékevésbé helyi keretekbe szorított nemzeti szabadságharcokból, az egyes országokon belüli külön *nemzeti kérdésekből* az imperializmus mint rendszer elleni harc *általános kérdése* lett.”¹⁵

E megállapítás helyességét a történelem igazolta.

¹³ I. m. 439. old.

¹⁴ I. m. 452. old.

¹⁵ I. m. 498. old.